

Marksist Antropolojide Bazı Tartışmalar Üzerine

Birikim 56-57/48

GİRİŞ

Son derece çeşitli ve değişik toplumlarla karşılaşan antropologlar, bunun sonucu olarak, inceledikleri toplumların Marx'ın söz ettiği üretim tarzlarının hiçbirine uymadığını, onun çizdiği toplumsal formasyonların evrim şemasının yetersiz olduğunu ileri sürmekle birlikte, inceledikleri toplumu anlayabilmek için onu maddeci bir yaklaşımla ele alma ve ekonomik yapısını analiz etme zorunluluğunu erken anlamışlardır.

İnsan toplumlarının işleyiş ve evrimi içinde ekonomik ilişkilerin gerçek rolü ve görece önemi sorununa yapılan değişik yaklaşımların hemen hepsi kendilerince maddeci-dir.

Örneğin XX. yüzyılın başında, tüm modern antropolojiye yön verip ona damgasını vuran Malinowski'nin önemli eseri *Batı Pasifik'li Argonotlar* (1922) bütünüyle Trobrriand adaları halklarının ekonomik ilişkilerine, rekabet ve mübadele biçimlerine ve bunların analizine ayrılmıştır.

1930'larda ise R. Firth, Tikopiya adasında yaşayan Polinezya toplumunun işleyiş ve evrimini izlerken şöyle diyor: «Toplumsal yapının, özellikle akrabalık yapısının, bir analizini yayımladıktan sonra (Biz Tikopialar, Londra, 1936) toplumun ekonomik yapısını analiz ettim; çünkü birçok toplumsal ilişki, ekonomik içerikleri çözümlendiğinde daha açık hale geliyordu. Gerçekten toplumsal yapı, ve özellikle politik yapı, açık bir biçimde kaynakların denetimini sisteminden doğan özgül ekonomik ilişkilere bağlıydı. Ve bu ilişkilere —yani toplumsal ilişkilere— de toplumun dinî faaliyet ve kurumları bağlıydı.»²

Maurice Godelier de «ekonominin yapısal nedenselliğinin» antropolojideki önemli yaklaşımlarının ortak tartışma konusu olduğunu kabul eder.³

Bu yazıda Marksist antropolojideki güncel tartışmaların bir bölümünü aktarmak istiyoruz. Bunu yaparken yalnızca ilkel toplumlarla ilgili tartışmalarla sınırlı kalmamaya çalışacağız. Marksist antropolojideki arayışların günümüzdeki bazı toplumsal olguları nasıl yakından ilgilendirdiğine, Marksist toplumsal bilimin genel çıkarsama ve sonuçlarından nasıl yararlandıklarına en azından değineceğiz.

Yazının birinci bölümünde antropoloji bilimindeki işlevselci ve yapısalcı akımlara kısaca değindikten sonra, Marksist antropolojiyi bunlardan ayrıran yaklaşımın genel çizgilerini, kendi iç tartışmaları ile aktaracağız.

İkinci bölümde, antropolojideki Marksist yaklaşıma somut bir örnek olarak Claude Meillassoux'un Fildişi kıyılarında yaşayan Guro toplumu üzerinde yaptığı çalışmayı vereceğiz. Bu çalışmayı inceleyen, kapitalist üretim tarzının egemenliğini henüz tüm toplumsal ilişkilere yaymadığı toplumlarda karşılaşılan bir olgudan söz edeceğiz: Kapitalizmin kapitalizm-öncesi üretim tarzı ve biçimlerini, bir çözülme/korunma süreci içinde sürdürmesi.

Üçüncü bölümde Emmanuel Terray'nin, Meillassoux'nun bu çalışmasından kalkarak vardığı teorik sonuçları aktaracağız. Son bölümde ise, Terray'nin bu katkısının yol açtığı tartışmaları ve Terray'nin özeleştirisini özetleyeceğiz.

I. ANTROPOLOJİDE BAŞLICA AKIMLAR

Antropoloji biliminde belli başlı üç akım vardır: İşlevselci akım, yapısalcı akım ve Marksist antropoloji. Bu bölümde bunlardan ilk ikisini özetledikten sonra, Marksist antropoloji üzerinde duracağız.

A) İŞLEVSELÇİLER:

Radcliff-Brown, Malinowski v.b.

İşlevselciliğin önde gelen adı B Malinowski'ye göre işlev bir ihtiyacın giderilmesinden başka bir şey değildir. İşlevselciler için her kültürel öge, her kurum bütünüün işleyiş için gerekli ve hattâ zorunludur.

İşlevselciler insan davranışlarının hiçbir görünümünün tek başına, öbürlerinden yalıtmış olarak ele alnamayacağını kabul ederler. Bir kurumun işlevi, bir veya birçok başka kuruma (veya kültürel bütünlüğe) göre oynadığı roldür.

İhtiyaçları kabaca ilkel (örneğin açlık, susuzluk, barınma gibi) ve ikincil veya türemiş (örneğin iletişim, toplumsallaşma v.b gibi) diye ikiye ayıran Malinowski, toplumsal formasyonların biçim ve örgütlenişlerini bunlara indirgeyerek analiz etmeye çalışırken «kalıntılar»ın varlığını yadsır. Yani ona göre toplumsal formasyonlarda daha önce yaşanmış gerçekliklerden gelen öğeler bulunamaz.

Fakat işlevselcilerin en büyük yanlıgı, «ilkel» toplumlarda yaptıkları gözlemler sonucu, bu toplumlarda akrabalık ve/veya dinî-politik alanın tüm ilişkileri yönlendirdiğini görüp, bunların işleyiş ve evriminde ekonominin hiç de belirleyici bir rol oynamadığını ileri sürerek, ekonominin insanlık tarihinde pek önemsiz bir rol oynadığı sonucuna

varmaları ve dolayısıyla da çalışma ve araştırmalarının tüm ağırlığını akrabalık ilişkilerine ve politiko-ideolojik ilişki ve bağlara vermiş olmalarıdır.

Toplumsal ilişkileri tek tek değil, bütünlükleri ve karşılıklı ilişkileri içinde incelemekle olumlu bir adım atmış olan işlevselcilik, burada takılmış, daima gözlenen düzeyinde kalarak onu aşmamıştır. İşlevselcilerin gözünde ekonomi bu ad altında doğrudan göze görünendir. İnceledikleri toplumsal formasyonların hayatlarını sürdürmek için kullandıkları araçları; bunların nasıl yapıpıp nerelerde kullanıldığı, yapılan işin örgütleniş ve hangi aşamalardan geçtiği, üretimin teknik anlatımı, mülkiyet kuralları vb. özelliklerini anlatmakla, onların ekonomisi hakkında bilgi verdiklerini sanmaktadırlar. Başka bir deyişle, inceledikleri «ilkel» toplumlarda ekonominin tek başına bir düzey oluşturmadığını, dinî, politik ve ailesel ilişkilerle karışık kaynaştığını, bütünlüğünü görememektelerdir.

Kaldı ki, işlevselcilerin ileri sürdüğü gibi, örneğin akrabalık ilişkilerinin birçok işlevi yüklenmesi, birçok ilişkileri yönlendirmesi onların egemen ilişki olmasına yetmez. Ve işlevselcilerin bu iddiaları da Marx'ın söz ettiği «ekonominin toplumsal ilişkilere egemen olması» gerçeğini çürütmez. Din, akrabalık gibi toplumsal ilişkilerin egemen ilişki olabilmeleri için, üretim ilişkilerinin yerini tutmaları gerekli koşuldur. Temel sorun niçin ve hangi koşullarda, örneğin akrabalık ilişkilerinin üretim ilişkilerinin işlevini yerine getirdiği (ve bu ilişkilerin) yeniden-üretimini denetledikleridir. Bu ise Marksist sorunsala girer ve işlevselciliğin sorunsalı çerçevesinde kalmakla çözülemez.

B) YAPISALCILAR:

Cl. Lévi-Strauss, E.E. Evans-Pritchard, E. Leach, Pouillon, L. Dumont, R. Needham v.b.

İşlevselciliğin olumlu ilk adımı diye söz ettiğimiz bakış açısı yapısalcılıkta da vardır. Yapısalcılar da bir bütünlük arayışı içindedirler. Ayrıca «toplumsal yapı»dan anladıkları da hemen hemen aynı şeydir. Her iki akımın fikir ustaları da «yapı»nın gerçeğin bir görünümü olduğunu kabul ederler. Yapılar gerçeğe aittir. Fakat yapısalcılar için bunlar gözle görülen ve doğrudan incelenebilir bir gerçeklik değildirler. Örneğin yapısalcılığın babası Lévi-Strauss'a göre yaşanan (vécu), araştırmanın ancak ilk adımı olabilir; fakat işlevselcilerin yaptığı gibi, bunu betimlemekle yetinilemez. Gerçek olanla yaşananı birleştirmek, yaşananın altındaki yapıları ortaya çıkarmak gerekir. Yaşanan analiz edilebilir ama, toplumsal gerçeklik başka yerde aranmalıdır.

«Yapı»ların işleyiş bir toplumsal sistemin derin mantığını, gizli düzenini oluşturur ve bu yapıardan kalkılarak asıl anlaşılması gereken de bu gizli düzendir. Ve bunu yapmaya çalışırken de gözlemci her yapının, keşfedilmesi gereken iç-değişim yasalarına göre birbirlerine bağlı belli bir ilişkiler bütünü olduğunu gözden kaçırmamalıdır. Hiçbir yapı bir başka yapıya indirgenemez veya onunla açık-

lanamaz (bununla birlikte, aynı sisteme ait değişik yapılar arasında uygunluk vardır).

Ayrıca, bir yapı bölümlerinin toplamına da indirgenemeyen bir bütündür. Yapıyı oluşturan öğeler arasında karşılıklı ilişki vardır. Yapısalcılıkta her nesne bir sistem şeklinde algılanır. Yapısal olabilmeleri için bir modelin her ögesinin karşılıklı ilişki içinde bulunması, bir sistem oluşturması ve gözlenen olguların tümünü anlaşılır hale getirmesi, ve nihayet biçimsel düzeyde de bazı kullanımlara uygun olması gerekir. Bir ögenin değişiminin modeli nasıl etkileyeceği önceden görülebilir. Fakat bir model o şekilde kurulmalıdır ki, işleyiş tüm gözlenen olayları açıklasın.

Demek ki toplumsal yapı kavramı ampirik olarak görülen bir gerçekliği değil, araştırmacının bundan kalkarak kurduğu modeli kasetmektedir. Yapılar modele çevrilmelidir. Bu modellerin kuruluşunda kullanılan hammadde ise toplumsal ilişkilerdir.

Yani yapılması gereken, olguları inceleyip ara- larındaki ilişkileri (ve bütüne olan ilişkilerini) ortaya çıkarmak, modeller kurmak ve bunlar sayesinde de deneyimlere girişmektir.

Her toplumun ekonomik sistemi incelendiğinde, üretim, mülkiyet, mübadele, tüketime vb bağlı davranışların toplumsal örgütlenmenin bütününe, politik, dinî, estetik ve hukukî davranışlara bağlı oldukları ortaya çıkar.

Lévi-Strauss altyapının tartışılmaz önceliğini de kabullenmekte ve ideolojik değişimlerin toplumsal değişimlere değil, altyapı değişimlerinin ideolojik değişimlere neden olacağını söylemektedir. Fakat eserinde «üretim ilişkileri» kavramını kullanmaz.

Lévi-Strauss'un önerileriyle Marx'ın söyledikleri arasında bazı yaklaşımlar yapılarak tarihî maddeci-likle yapısalcılığın aynı şey olduğunu sanmak büyük bir yanlıgı olur. Godelier'nin de vurguladığı gibi, bu iki yaklaşım arasındaki en önemli fark «tarih» ve «ekonominin nedenselliği»nden anladıklarıdır ki, bu da daha önce gözlemlenmiş olabilecek tüm benzerlikleri silmektedir. Evet, yapısalci analiz tarihi reddetmez (aslında zamanın devinimlerini yapılarla sokmakla bir yerde tarihi unutmuş sayılır) ama ona bir türlü de erişemez, bir türlü kavrayamaz. Çünkü toplumsal yapıları analiz ederken, toplumsal ilişkilerin biçimleriyle bunların işlevlerinin analizini birbirinden ayırır. Bu nedenle de bir işlevler hiyerarşisi içinde, toplumsal ilişkilerin birbiriyle olan eklemelenmesini tam olarak çözemeyiz.

Godelier, yapısalcı analizin, örneğin toplumsal akrabalık ilişkilerinin değişim mantığının bir kısmını açıklamakla birlikte, değişim, ve onların işlevinin analizini bir kenara itmekte olduğunu söyler. Böylece de yapısalcılık, toplumlari, hiçbir zaman, belli bazı koşullarda yeniden-üretmeye yetkin olan veya olmayan somut bütünlükler olarak anlatamaz ve tarihlerini hiçbir zaman anlayamaz. Tarih bir zorunluluklar ve raslantılar karışımı olarak gözü- kür.

Bu arada Claude Meillassoux'nun, L. Dumont'un 1966'da Gallimard'da çıkan *Homo Hierarchicus* ad-

Birikim 56-57/49

lı kitabı dolayısıyla yapısalcı analize yönelttiği eleştiriye bir göz atalım:

Hint toplumlarının incelenmesine uygulandığında, Dumont'un başvurduğu yapısalcı analiz ancak görünüşleri yakalayabilir. Gruplar arasında tamamen soyut bir saflık (pureté) kavramına dayanan biçimsel bir hiyerarşinin empoze ettiği ilişkilerden başkasını göremediğinden, onların ötesinde toplumun asıl geçerli (pertinente) bölümlerini, onların doğasını ve gerçek işlevini seçemez. Üstelik Hint toplumunun temelde sömürgeci ve bürokratik bölünüşünden kalkan bir kavramla işe başladığından, analiz bu çerçevede hapsolmaya mahkumdur.

Gerçekte yapısalcılık toplumsal gerçekliği bulmak iddiasında değil de, ideoloji veya öğretilerin mitosların veya edebiyatın bu konularındaki tasavvur sistemlerinin gizli mantığını ortaya çıkarmak iddiasındadır.⁴ Bunun sosyolojik analize uygulanması zorunlu olarak, görünüşte bilimsel bir planda, beslendiği idealizmlerin bir yer değiştirmesinden başka bir şey olmayan, ideolojik bir tasavvura götürür. Gerçek toplumsal süreçte toplumsal grupları tanımlayan üretim ve yeniden-üretim ilişkileridir; tersi değil. Bir toplumun kendisi hakkındaki tasavvurlarına bakarak tanınması ancak bir ilk yaklaşım olabilir. Bu tasavvurlar daha sonra gerçek ilişkilerin, yani önce maddi olan ilişkilerin bir analiziyle ortaya çıkabilecek ve bazan açık, bazan da gizli olan bir toplumsal gerçeklikle yüzyüze getirilmelidirler.⁵

Demek ki, bilgiyi toplumun iç düzeyleri arasındaki eklemleme ve bu düzeylerden her birinin özgül ve hiyerarşik nedenselliğinin biçim ve mekanizmalarının keşfine kadar ilerletebilmek için, yapısalcılığın aşmak zorunludur. Çünkü yapısalcı analiz —gereksiz değil— yetersizdir. Toplumsal ilişki biçimleri veya düşünce tarzlarının yapısalcı analizini aşmak için, bu toplumsal ilişki ve düşünce tarzlarının incelenen somut toplumdaki ortaya çıkış (ve değişim) koşulları, biçim ve işlevleri, eklemleme şekilleri arasındaki iç bağları keşfetmek gerekir. Düşünce ve toplumsal ilişki biçimlerinin yapısalcı analizini aşmak, yapıların birbirleri üzerindeki etkisini ve belli üretim tarzlarının temeli üzerinde, hiyerarşileriyle özgül eklemlemelerini ortaya çıkarabilmek ise ancak tarihi maddeciliğin işidir.

C) MARKSİST ANTROPOLOJİ:

M. Godelier, E. Terray, Cl. Meillassoux, P. Ph. Rey, J. Friedman, M. Sahlins v.b.

Öteki iki akım gibi ampirizme, doğalcılığa ve biçimcilğe karşıdır. Marksizm maddeciliğin en karmaşık (ve mükemmel) biçimidir. Marksistler antropologlar toplumların maddî hayatının biçim ve yapılarını Marx tarafından getirilen «üretim tarzı», «ekonomik-toplumsal formasyon»... v.b. kavramlarla analiz etmeyi önermektedirler.⁶

Fakat şu veya bu üretim tarzını bilimsel olarak incelemek için bir dizi Marksist kavram ve terimin kullanımı yeterli değildir. «Üretim tarzı bilimsel bilginin oluşumu ve akışı içinde zihinde yeniden kurulması, yeniden üretilmesi gereken bir gerçekliktir»; işte Godelier'ye göre Marksist antropologların sloganı.

Tüm yapılar daha derin birçok yapısal düzeyin (en önemlisi yeniden-üretim biçiminin yapısı, yani altyapıyı oluşturan üretici güçlerin düzeyi ve toplumsal üretim ilişkilerinin doğası olan bir nedenler hiyerarşisinin) eyleminin sentetik ve birleşik sonucudur.

Bir Marksist için geçerli teorik kalkış noktası, «maddî hayatın üretim tarzı son analizde toplumsal, politik ve entelektüel hayatın oluşumunu koşullandırır» varsayımdır. Ekonomik ilişkiler toplumsal örgütlenmeden bağımsız, özerk bir alan olarak kabul edilemezler. İşte buradan doğacak yöntem de, «ilkel» adı verilen toplumlar için olduğu kadar, antik veya çağdaş başka toplum biçimleri için de geçerlidir. Yani temel sorun, üretim tarzları ne olursa olsun, çeşitli toplumsal formasyonların analizinde Marksist bir yaklaşım ve yöntem kullanabilmektir.

Godelier'e göre, antropolojide (ve öteki toplumsal bilimlerde) Marksist bir yol izlemek, biçim, işlev, eklemleme çeşitleri, hiyerarşi ve belli toplumsal yapıların ortaya çıkışı ve kayboluşlarını sağlayan nedenleri bulmaktır. Ana sorunsal ekonominin yapısal nedenselliği, yani üretim ilişkilerinin ve üretici güçlerin belli bir gelişim düzeyinin sonuçları, veya bir üretim tarzının toplumsal örgütlenmenin öbür düzeyleri üzerindeki etkileridir. Amaç, altyapının toplumların işleyiş ve evrim mantığı üzerindeki «yapısal nedenselliği»nin doğru bir teorisini yapmaktır.

Tarihi maddeciliğin ana tezinin, ekonominin⁷ son analizde belirleyiciliği olduğunu söylemiştik. Ekonominin belirleyiciliği olması ve egemen olması aynı şey midir? Bu noktada Marksistler arası bazı yorum farkları görülüyor. Örneğin Althusser'in de dahil olduğu alışılmış yorum, ekonominin son keredede belirleyici olmasını, onun toplumdaki tüm üst-yapı kurumlarından bir tanesini seçmesi anlamında almaktadır. Yani ekonominin tercih ettiği üst-yapı egemen konumda bulunmaktadır.⁸ Godelier'ye göre bu akım ekonominin nedenselliğini kurumlar arasında bir ilişki olarak anlamaktadır.⁹

Kabile toplumlarıyla (tribal) ilgili çalışmalarında akrabalığın ve ailenin örgütlenmesiyle ekonominin şekli arasındaki ilişkilerle ilgilenen Sahlins ise¹⁰, işlevlerinin uzun vadede hayatı fakat kıt bulunan ekonomik araçların etkili bir denetimini sağlamak olduğunu söylediği, ve neolitik çoban veya çiftçi ekonomilerin özelliği olan tekçizgeli, kabilevi toplumlarda, ekonominin organik olarak toplumun politik ve toplumsal yapısına bağlı olduğunu söylemekle yetinilemeyeceğini belirtir. Zaten onu bu yapıardan yalıtılmak imkânsızdır.¹¹ Ekonomi biliminin göreneksel bilgiçliğinde «dış» veya «ekonomi dışı» etmenleri oluşturan politika, akrabalık v.b. kabilevi gerçeklikte ekonomik sürecin

Birikim 56-57/50

örgütlenişini temsil ederler. Ekonomik antropoloji bu etmenleri ekonominin ta kendisi olarak incelemelidir.

Sahlins'e göre «tribal» toplumlarda üretim tarzı aile veya evcil üretim tarzı olarak nitelenmeliydi, çünkü burada değişik aile birimlerinin stratejik bir durumu vardır. Üretim evcil bir işlemdir. Ailenin içsel ilişkileri üretimle ilgili ilişkilerdir. İş, emek kelimenin göreneksel anlamı alınrsa, «ekonomi-dışı» ilişkilere göre örgütlenmiştir. Bu ilişkiler daha çok toplumun genel örgütlenmesinden doğarlar. Yapılan iş, çalışanın öbür toplumsal işlevlerinden bağımsız özgül bir faaliyet değildir Aynı şekilde mübadele de «ekonomi-dışı» ilişkiler dışında ortaya çıkmaz. Her toplumsal ilişkinin ekonomik bir yanı vardır.¹²

Godelier'ye gelince, bir ilişki egemen ilişki gibi işliyorsa, bu onun üretim ilişkilerinin¹³ işlevini yerine getirdiğindedir. Şurası bir gerçektir ki tarih boyunca ekonomi aynı yeri işgal etmemiştir. Dolayısıyla da aynı biçimlere bürünmemiş, aynı gelişme biçimini göstermemiştir. Örneğin eski Mezopotamya toplumlarında dinin toplumsal üretim ilişkilerinin işlevini üstlendiği bilinmektedir. Bazı toplumlarda (Avustralya toplumları gibi) kan ve evlilik bağıyla doğan akrabalık ilişkileri hem altyapı hem üst-yapı işlevini yerine getirebilirler. Tüm toplumlarda bir yapı ancak aynı zamanda ekonomik altyapı işlevini de yüklenince egemen bir rol oynamaktadır. Yoksa toplumsal bir ilişkinin birden fazla işlevi üstlenmesi onun egemen ilişki olduğu anlamına gelmez.

Godelier'ye göre, ister demograf, ister ekonomist, antropolog veya tarihçi olsunlar, insan bilimlerinin «pozitivist» birçok uzmanının ortak yanılgısı —ki bu yanılgı kendilerine ekonominin son keredede belirleyici rolüyle ilgili Marksist varsayımı unutturur veya önemsetmez— kurumların görünürdeki hiyerarşisiyle, bu kurumlarca yerine getirilen işlevlerin gerçek, göze görünmeyen hiyerarşisini birbirine karıştırmaktır. Çünkü ampirist düşünce aynı işlevlerin değişik kurumsal biçimler altında ve bilinen üretim tarzlarındakinden değişik yer ve şekilde varoluşlarını anlayamaz.¹⁴

Evet, eğer ekonomik altyapıdan (ki bu bir veya eklemlemiş olarak bulunan birden fazla üretim tarzını içerir) üretici güçlerle, bu güçlerce erişilen düzeye bağlı olarak, varoluşlarının maddî koşullarının toplumsal üretimini denetleyip düzenleyen insanların kendi aralarında ve doğayla olan toplumsal ilişkileri anlaşılırsa, şu veya bu tip bir toplumda bu denetim ve düzenleme ve üretim ilişkileri işlevini üstlenen toplumsal ilişkilerin doğası hakkında bir önyargıda bulunmak için hiçbir ciddi teorik neden yoktur (ne de bir toplumsal yapının üstlenebileceği işlev sayısı hakkında). Marx her toplumda, onun toplum olarak yeniden-üretim koşullarını sağlayan bir işlevler ve yapısal nedensellikler hiyerarşisi ortaya çıkarmıştır ama, ne her bir toplumda bu işlevleri üstlenen toplumsal ilişkilerin doğası, ne de bir yapının yerine getirebileceği işlev sayısı hakkında önceden bir yargıda bulunmamıştır.

Godelier'ye göre altyapıyla üst-yapı arasındaki ayırım, «maddî olan ve maddî olmayan» arasındaki bir ayırım değildir. Yani altyapı ve üst-yapı kurumlar olarak değil, işlevler olarak tanımlanmalıdır.

Toparlarsak, önemli olan nesnelere değil, işlevlere ve onlara karşı gelen toplumsal ilişkileri analiz etmek ve belli bir toplumda neyin üretim ilişkisi işlevini üstlendiğini görebilmek bunun nedenini keşfetmektir. «Yoksa kendi toplumumuzda ekonomi veya aile bağları veya din gibi gözükken şeyleri tüm toplumlara atfetme tehlikesi belirir».

Demek ki Marksizm bir toplumun çeşitli düzeylerini yalnızca ekonomiye indirgemek ve tüm öteki düzeyleri ekonominin çeşitli sonuçları gibi görmek değildir. Marksizm, tüm öteki düzeylerin özgüllüğünü, yani görece özerkliğini kabullenerek, Marx'ın «toplumların ve düşünce tarzlarının biçim ve evrimlerinin, son keredede, maddî hayatın üretim ve yeniden-üretim koşullarınca belirlendiği» varsayımını hiç unutmamaktır.

Toplumsal-ekonomik kuruluşların hem işleyiş, hem değişim ve evrim yasaları vardır. Bu düzeyde senkronik olanla diyakronik olanın karşıtlığı aşılmadan toplumların derin içsel mantığı analiz edilemez. İşlevselcilik ve yapısalcılık ise bunda başarılı olamamışlardır. Bu iki akımın yetersizliğine son vermek için ise, der Godelier, toplumsal ilişkilerin biçimlerini, işlevlerini, hiyerarşi ve eklemleme tarzlarını, ortaya çıkışı ve değişim koşullarını algılama ve analiz etme imkânı veren bir teori ve bir yöntem gereklidir. Bu da —kaba maddeciliğe dönmüş Marksizmden farklı olan— gerçek Marksizmdir. «Kaba kültürel maddecilik veya bazıların sözde Marksizmden farklı olarak Marksizm çerçevesinde yapısalcı analizi uygulayışımız, bir toplumun çeşitli düzeylerini ekonomiye indirgemiyor veya ekonomiyi —tüm öteki düzeylerin onun çeşitli sonuçları olduğu— tek doğru gereklik olarak almıyor. Marksizmi uygulama biçimimiz tamamen, yani tam olarak, demek ki gerçekten, tüm düzeylerin özgüllüğünü, yani görece özerkliğini gözönünde bulunduruyor.»¹⁵

Öte yandan, Godelier ve taraftarlarını protomarksist yapısalcı diye niteleyen Meillassoux, *Femmes, Greniers et Capitaux* adlı kitabında, Godelier'nin akrabalık ilişkilerine hem altyapı hem de üst-yapı statüsünü «bağışlamasını» eleştirerek, böyle olunca akrabalığın bir yerde kendi öz belirlenmesini doğurduğunu ve bu görüşten kalkılırsa ekonominin toplumsal evrimle belirlendiğini kabullenmek gerektiğini, o zaman da tarihi maddeciliğin bilimsel bir temeli kalmayacağını söyler.

Meillassoux'ya göre Godelier takımının yanılgısı kapitalist olmayan toplumlarda kapitalist toplumların bir ön-modelini görebilmek, bu üretim tarzlarının da temelinde maddî üretim araçlarının denetiminin yattığını sanmalarındır. Çünkü böylece toprağa merkezî bir konum verirler. Sonra da, haklı olarak toprağın dağılımının toplumsal örgütlenmeye bağlı olduğunu (tersi değil) gözlemleyerek, daha uzağa gitmeden toplumsal yapılara altyapı niteliğini atfederler.

Birikim 56-57/51

Meillassoux gerçek Marksist yaklaşımın kendisini-ninki olduğunu söyler. «İlkel» toplumları, toprağın bunlar için çalışma aracı (moyen de travail) veya çalışma nesnesi (objet de travail) olmasına göre iki kategoriye ayırır ve toprağın çiftçilerde çalışma aracı, avcı-toplayıcılarda ise çalışma nesnesi olduğunu saptar. Yani üretici güçlerin gelişme düzeyini temel alır. Buradan kalkarak, her bir tarzda üretici güçlerin, yeniden-üretim koşullarının ve bunlarda insan ögesinin görece önemini inceleyerek, aile ve akrabalık ilişkilerinin buna göre aldıkları şekillere geçer.

Ona göre altyapı ortaya akrabalık ilişkileri değil, üretim ve ilişkileri çıkarır. Üreticinin üretimi çevresinde kenetlenen bu üretim ilişkilerini yeniden-üretim zorunluluğu üreticileri kişisel bağlarla bağlar ve üreticileri, kendilerini, bu üretimin örgütlenme ve denetim koşullarına uydurmaya yarayan kurumsal bir çerçeveye yerleştirir.

Sahlins gibilerinin ailevi üretim tarzı diye nitelikleri bu üretim tarzında iktidar insanın yeniden-üretimini sağlayan araçların denetiminden kaynaklanır: Yiyecek maddeleri ve eşler. İşte bu yaklaşım Meillassoux'ya göre, kapitalist olmayan toplumlarda kapitalist toplumların bir ön-modelini (yani üretim ilişkilerinin salt maddî üretim araçlarının hukukî mülkiyeti çevresinde kurulduğu toplumsal bir sistem) görme yanlısını önler.

II. ANTROPOLOJİDE MARKSİST BİR YAKLAŞIM ÖRNEĞİ

Yazının bu bölümünde Antropolojide Marksist yaklaşıma somut bir çabayı örnek olarak vereceğiz: Claude Meillassoux'un *Fildişi Kıyıları'nda Guro Toplumunu* adlı kitabı.

Evet, toplumsal formasyon, altyapı, üretim tarzı v.b. kavramları «ilkel» adı verilen bir topluma uygulama deneyimini belki ilk kez Meillassoux (bu çalışmasında) yapmıştır.

Meillassoux 13 başlıklı kitabında 11 başlıkta «geleneksel» Guro toplumsal formasyonunu inceledikten sonra, son iki başlığı sömürgeciliğin bu formasyonun yapısını nasıl etkilediğini, onun işleyişine, üretim ilişkileriyle üretici güçlerine ne gibi yeni biçimler kazandırdığına ayırmış. Temel olarak üzerinde durduğu, yani kitabında en fazla ağırlık verdiği bölüm birincisi. Buna karşın sömürgeciliğin getirdiği kapitalist ekonomi öğelerinin «geleneksel» üretim tarzının öğelerini nasıl içlediğini (entegre ettiğini), eski toplumsal ilişkileri bozmadan nasıl kendi yararına kullandığını, veya gerektiği yerde değiştirdiğini de açık bir biçimde ele almış ve ilginç «geçiş» biçimi öğeleri vermiş. Eski kategorilerle yenilerin yanyana bulunmasının anı bir geçiş krizini önlediğini, fakat uzun vadede toplumun yapısının kökten değişeceğini ve saf kapitalist ilişkilere kademeli ve nihai geçişin gerçekleşeceğini bu somut örnekte belirtmiş. Bu açıdan, iki başlıkta da ele alınmış olsa, bu ikinci bölüm de en azından birincisi kadar önemli...

a) Geleneksel Guro Toplumu

Guro'ların toprakları coğrafi bakımdan iki bölgeye ayrılır: a) kalabalık savan, b) تنها olan ormanlık bölge.

Ormanlık bölgede «geniş anlamda «aile» birimi (goniwuo) agnatik (erkek tarafından geçen) bir akrabalık bağından gelen erkekler, onların karıları ve evlenmemiş kızlardan oluşan ve her biri bir «en yaşlı»nın otoritesi altında bulunan bir birimdir.

Savanda ise goniwuo birçok akrabalık gruplarından oluşur. Bunlardan bir tanesi başlıca grubu oluşturur ve bu grubun en yaşlısı tüm goniwuo'nun «en yaşlısıdır».

Goniwuo genelde hem kan bağı, hem evlilikten gelen akrabalık ilişkilerine dayanır. Guro toplumu tüm goniwuo'ların yanyana gelmesinden oluşan parçalı (segmentaire) bir kuruluştur.

«En yaşlılar kendi otoriteleri altındakilerin sorumluluğunu yüklenmişlerdir (ki bunlardan en önemlisi, kendilerine bağımlı genç erkeklerin evlenmesi için onlara başlık sağlamalarıdır) ve buna karşılık onların emeğinden yararlanırlar.

Meillassoux üretim tarzını şöyle tanımlıyor: «İnsan gruplarınınca kullanılan tekniklere göre değişen üretim araçları ile bu grupların toplumsal ve politik örgütlenişine bağlı olan üretim ilişkileri arasındaki sürekli ve karşılıklı ilişki.»

Ve Meillassoux parçalı (segmentaire) «ilkel» toplumların üretim tarzını, bunların tümü için geçerli olarak aldığı dört özellik tanımlıyor: a) tarımın başlıca üretim faaliyeti olması; b) kendi kendine yeterli olma; c) çok basit, yani hemen hemen doğada hazır üretim tekniklerinden yararlanma; d) başlıca enerji kaynağı olarak insan enerjisinin kullanılması.

İşte Meillassoux bu genel ön tanımdan kalkarak inceliyor Guro toplumunu.

Guro'larda tarım başlıca ekonomik faaliyet olduğundan, tarımla ilgili çalışma ve ilişkiler toplumsal yapıyı biçimlendirirler. Tarım kişilerin arasında düzenli ve sürekli bir «işbirliği»ni gerektirir. Toprağı işlemek için çeşitli çalışma grupları vardır. Bu gruplar da yine kan veya evlilikten gelen akrabalık ilişkilerine dayanır.¹⁶ Tarım çalışma birliği emeğin toplu örgütlenişine ve besin maddelerinin ortak tüketimine dayalı olarak işleyen toplumsal bir hücredir.

Ekilen ürünler arasında pirincin özel bir konumu vardır. Pirinci sadece kadınlar ektiğinden ve aile şefinin kilerine stoklandığından, ona ancak belli bir toplumsal konumdaki kişiler sahip olabilirler. Toplumda söz sahibi olabilmek için ise pirinç şarttır. Örneğin başkalarından iş yardımı alındığında pirinçten oluşan bir ziyafet vermek gerekir. Pirinç toplumsal ilişkilerin aracıdır.

Guro toplumunda ayrıca az bir miktarda hayvan yetiştirilir. Zanaat, toplayıcılık da öbür faaliyetlerdendir.

Av, savaş v.b. ise tüm köyün (village) erkeklerinin işbirliğini gerektirir ve tarımdaki çalışma gruplarının işleyişinden çok farklıdır. Burada bir işbölümü başlangıcı görülür.

Üretilen her şey grubun şefi olan «en yaşlının» elinde toplanır. Guro'lar emeklerini karşılığı olarak ortak sofrada yemek yiyebilirler. Ayrıca, evlenecekleri zaman, kız tarafına vermeleri gereken başlığı¹⁷ da aynı zamanda en zengin¹⁸ kişi olan «en yaşlının» hazinesinden sağlama imkânını elde ederler.

Demek ki ekonominin merkezi «en yaşlıdır». Ve her kategorinin onunla değişken ve hiyerarşik olması ilişkileri vardır. Meillassoux'ya göre bunlar üretim ilişkileri biçimini alırlar. Toplumun işleyişini sağlayan akrabalık bağlarıdır ve bunlar üretim ilişkilerinin temelidirler.

«Hazine»siyle yaşça kendisinden küçük olanların (cadets) ihtiyaçlarını karşılayan «en yaşlı» böylece otoritesini sürdürür. Otoritesinin en büyük kaynağı da kendisine bağımlı erkeklere eş bulma yetkisidir. Dağıtım sisteminin kutbu olan «en yaşlının» başlığı ödemesiyle ekonomik alanda «dağıtım» süreci (uzun vadede) kapanmış olur. «En yaşlının» biriktirdiği şeyler onun otoritesi altındakilerin çalışmasıyla ürünleridirler ve ebu şekilde kendilerine geri verilmiş olurlar, ama artık kendi emirleri altında çalışacak bir grup doğuracak doğal bir «araca» dönüşmüş olarak: bir eş (bir kadın).

Kadın hem kendi emek-gücüsüyle, hem de doğuracağı çocukların gelecekteki emek-gücüsünün kaynağı olarak, toplumun temeli ve eklemidir. Evlilikler grubun devamının koşuludur. Şu halde bir erkeğe, karısı ve çocukları üzerinde otorite imkânı veren evliliğin de üretim ve yeniden-üretim gücünü toplumun yapısal sınırları içinde tutması doğaldır. Başlığın rolü ise toplumsal bir tutuculuk aracı olmasıdır. Çünkü ekonominin toplumsal örgütlenmesinden doğan ve (başlık nedeniyle) evliliği sağlayan «zenginlik» ona sahip olan «en yaşlının» bu aynı örgütlenmeyi sürdürmesini sağlar.

Demek ki başlık sistemi sayesinde evlilik ilişkileri de maddî üretim, dağıtım ve birikim biçiminin emrindedirler. Böylece doğal yeniden-üretim, toplumsal yapının yeniden-üretimi ve ekonominin örgütleniş tutarlı bir sistem içinde birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır.

b) Sömürgeciliğin Getirdiği Değişiklikler

Fildişi Kıyıları kauçuk, fildişi v.b. gibi doğal kaynaklarıyla 1906'larda Avrupalıları çeker. Ve Guro toplumunda da Avrupalı, sömürgeci (Kolonyal) sömürü sisteminin başlıca araçları olan zorunlu çalışma ve vergiye başvurur.

Sömürgeci ekonomi hem bir işgücü seferberliğini hem de ticarî bir «altyapı»nın yerleştirilmesini gerektirir. Bu nedenle pazarlar yaratılıp kâğıt para, o zamana kadar Guro'ların komşuları Diula'larla alışverişte kullandıkları demir çubukların (sompe) yerini alır.¹⁹

1924'e kadar eski değişim biçimleri sömürgeci ekonomiyeye paralel olarak varlıklarını sürdürürler. 1924'de kamuoyunun ortaya çıkışı Avrupa ticaretine geriye dönüşsüz avantajı sağlar ve sonunda bu ticaret egemen olur. Bu arada, artık taşıma kaygısı

bittiğinden, yerliler de kahve, kakao gibi ticarî ürünleri ekmeğe başlarlar. Fakat çok emek-gücüne gerek olduğundan, çoğu, Avrupalıların tarım işletmelerinde çalışırlar ve emek-güçlerini hemen hemen bedavaya satarlar.

1947'de zorunlu çalışma kalkınca Guro ekicilerinin dönemi başlar. Böylece, der Meillassoux, «sömürgecilik toprağı işletme düzenini değiştirip, bir yeni köylü sınıfının doğuşunu sağlar».

Bu yeni ekonomik dönem toplumsal ve politik köklerini sömürgeleşmenin kendisinde bulmuştur: Sömürgecilik, egemenliğini kabul ettirmek için kendisine aracılık yapabilecek bir «şeflik» düzeni yaratır; bu görev de eski şeflere verilir. Dolayısıyla bu sonuncular aynı zamanda geleneksel egemenlik ilişkilerinin gerektirdiği işlevleri de üstlenmekte devam ederler. Sömürgecilik onlara, topladığı vergilerin bir kısmını ve bir de ücret verir; ayrıca kendilerine doğrudan bağımlı olanların hiçbir zaman «zorunlu çalışma» yapmamalarını sağlar. Yani onların emeğini yine şeflere bağışlar. Böylece bu sonuncular ilk ekimleri (plantations) gerçekleştirip zenginleşerek, yeni toplumda «en yaşlının» görevlerini yerine getirmeyi sürdürürler.

1950-51 yıllarında kahve, kakao v.b. ürünlerin ekimi yaygınlaşarak, yalnızca şeflerin, «en yaşlıların» tekeli olmaktan çıkar. Her aile reisi kakao ve kahve ekmeğe başlar. Bu ticarî ürünlerin ekimi köylüleri —az da olsa— «kâr ekonomisi»ne sokar.

Yeni ekonomide, geleneksel toplumda mübadele değerinden yoksun tarım ürünleri meta haline gelir; mübadele artar. Bu durumda kâr getiren ürünlerin monokültürü geleneksel faaliyetler aleyhine gelişir. Ve emek ile toprak da metalaşır.

Fakat tüm bu süreç, emeğin akrabalığa dayalı toplumsal örgütlenmesinden bütünüyle ayrılmaz. Çünkü geleneksel tarımdan gelen uygulamalar nedeniyle, tüketim maddelerinin ekimiyle ticarî ürünlerin ekimi sırayla veya aynı zamanda, aynı topraklarda ve aynı işlemlerle yapılır. Fakat ücretli emeğin ortaya çıkışıyla, eski aynı karşılıklı emekle (travail prestataire) bağdaşmayan ve ona dayalı toplumsal örgütlenmeyi ve onun ifadesi olan akrabalık bağlarını çözmeye yönelen yeni üretim ilişkilerine geçilir.

Geçim ekonomisiyle ticarî tarımın yavaş yavaş farklılaşması yalnızca ekonomik değil, toplumsal alanda da olur. Tüketime ayrılan ürünlerin ekimiyle ticarî amaçlı ekim zamanla birbirlerinden ayrılır. Aile ve akrabalık bağlarına dayalı örgütlenme birincisinde devam ederken ikincisinde değişiklikler görülür. Ticarî ürünlerin tarımında üretim ilişkileri ücretliliğe dayanırken, tüketim ürünlerinin tarımı hâlâ aile birliklerinin (communautés) temelleri üzerinde işler. Ve örneğin gençlere kahve ekmeğe izin verilmez. Bu türden hakları hâlâ geleneksel toplumda rastladığımız tipler ellerinde tutarlar. Bu sonuncular parasal kaynakları ellerinde toplayarak bu kaynakların aile birliklerindeki etkilerini yok ederler veya yeni kullanımlara yöneltirler. Böylece yeni toplumsal kategorilerin zengin-

leşme imkânı hemen doğmaz: Eski yapı bir yerde devam eder.

Fakat eskiden «en yaşlı»nın «hazine»sine giren malların kesin ve belli işlevi (başlık ödemeye yaramaları) onların kullanımlarını daraltıp kişisel amaçlara çevrilmesini imkânsız kılar, yeni ekonomik durumda artık böyle olmadığından, «en yaşlı»nın elinde biriken mallar parasal değerleriyle başka kullanımlara da imkân verirler. «En yaşlı»lar gelirin giderek artan bir kısmını geleneksel topluluğun ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlarına yabancı amaçlarla kullanarak, kendilerine bağımlı olanların emek-gücüne giderek daha çok elkoyarlar, ve böylece, emeğin metalaşmadığı için ücretsiz olduğu topluluk örgütlenmesini bir sömürü düzenine çevirebilirler.

Geleneksel toplumun devamı onun zorunlu bir bileşken olarak ekonominin bütününe girişiyle açıklanabilir. Demek ki korunmasının nedeni, halkın hayatı ihtiyaçlarını karşılayacak, ve giderek kapitalist kesime insan ve ürünlerini daha ucuza sağlayacak tek toplumsal ve ekonomik örgütlenme şekli oluşudur. Bu açıdan, sömürgeciliğin kendisine empoze ettiği işlevi yerine getirmekten bir an geri kalmamıştır. Fakat bu korunma ilelebet süremez. Meillassoux bu çelişkiyi şöyle anlatıyor: «Böylece geleneksel toplumun modern ekonomice yutulması çelişik bir devinimle gerçekleşmekte. Bir yandan üyelerinin kişisel katılımı reddederek onu organik olarak ekonominin bütününe sokmakla ona yeni bir varlık nedeni vermekte, öte yandan bu bütünleşmenin konusu olan yeni üretim ve değişim tarzları getirerek onun toplumsal içeriğini yıkmakta.» Meillassoux'a göre geleneksel toplumsal ilişkilerin yok olması Guro toplumunu çözmeye yeterli değildir. Bunun için «üyelerinin, terkettikleri sistemin karşıladığı kadar ihtiyaca cevap verebilecek yeni bir sisteme girmek için, ondan kopabilmeleri gerekir».

Toplumun değişik bölümlerinin çıkarları aynı olmadığından, çoğunluk sömürgeci ekonomi tarafından ezilirken, tersine bir avuç azınlık bu ekonomiden yararlanır. İşte bunlar Meillassoux'a göre yeni köylü «sınıfı»nın çekirdeğini oluşturanlardır (şefier, «en yaşlı»lar...).

KAPİTALİZM-ÖNCESİ BİÇİM VE YAPILARIN KORUNMA NEDENLERİNE BAZI YAKLAŞIMLAR

Sömürgeciliğin getirdiği kapitalist üretim ilişkilerinin yanında ve bunlara paralel olarak, geleneksel aile topluluklarının ve bunlara bağlı ilişkilerin de (hiç olmazsa bir süre için) sürdürüldüğünü gördük.

Kapitalist ilişkilere uymayan «ilkel» aile topluluklarının (communauté familiale) korunmasıyla ilgili genel nedenlere, ve emperyalizmin emek-gücü üzerindeki bazı taktiklerine sırası gelmişken değinmekte fayda var. Bunun için Meillassoux'un *Kadınlar, Kilerler ve Anamallar* adlı kitabının ikinci bölümüne ve Jollivet, Servolin, Rey gibi yazarların bu konuda söylediklerine başvuracağız.

Meillassoux önce şu uyarıyı yapar: «İlk birikim, Marx'ın *Kapital*'de ele aldığı gibi geçici bir şey,

bir başlangıç olayı değil, kapitalist üretim tarzının gelişme sürecine bağlı bir olaydır». «Çünkü», der, «Marx'ın *Kapital*'deki çifte varsayımı (yani, 1. Feodalitenin çözülmesiyle kapitalizmin başlangıç noktası olan ilk birikim, bir kez gerçekleşikten sonra işe katılmayı; 2. Kapitalist ekonominin başka üretim tarzlarına başvurmaksızın, tamamen kapitalist üretim ve yeniden-üretim kurallarına göre işleyişi.), emperyalizmin ve sömürgeciliğin etkisiyle sürekli olarak yeni alanların, dahası da yeni halkların bütüne girmesiyle oluşan kapitalist büyüme ve yayılmanın gerçek tarih sürecini açıklayamıyor.»²⁰

Meillassoux ilk birikimi gerçekleştirmenin iki yolu olduğunu söyler: a) kırsal kesimden sanayi bölgelerine göçler; b) döner göçler.

Fakat kapitalist sömürü sorunu emek-gücü üretimini olduğu kadar yeniden-üretimine de içerdiğinde, kırsal kesimden sanayi bölgelerine akan emek-gücü yerine ikinci kuşakta yenilerini koyma yükünün tamamen kapitalist kesime kalmasının bu kesimin işine gelmeyeceği açıktır.

Köylülüğün farklılaşması ve aile üretim ilişkilerinin («domestique» veya «familial») çözülmesi sonucu kırdan göç eden emek-gücü iş pazarının beslenmesi dışında, daha gelişmiş bir ilk birikim yolu vardır ki, özellikle Avrupa ve Afrika kapitalizminin lehine olarak, II Dünya Savaşı'ndan beri önem kazanmaktadır: Döner göçler ve geçici iş göçleri ile aile tarım ekonomisinin korunması ve sürdürülmesi.

Kapitalizm-öncesi üretim tarz ve biçimlerinin tümüyle ortadan kalktığı varsayımında geçerli olan emek sömürüsü ile, kapitalizmin kapitalizm-öncesi üretim tarz ve biçimlerine —bir çözülme/korunma süreci içinde— egemen olduğu durumlardaki emek sömürüsü elbette aynı koşullarda gerçekleşmez. Çünkü ilk durumda yalnızca «özgür işçi»yi sömüren kapitalizm, ikincisinde örgütlenmiş olarak hazır bulunduğu kapitalizm-öncesi üretim tarz ve biçimlerinin emek-gücünü de sömürür.

Kapitalizm, «ilkel aile topluluğunun» yıkılacağı yerde korunmasının orta vadede daha iyi bir sömürü aracı olduğunu anlamıştır. Nitekim, değişik sömürü formlerini uygulayıp şiddete de başvurarak iyi sonuç alamayan sömürgeci politika aile ekonomisinin üretim yeteneklerini örgütleyip kullanmayı yeğ tutmuştur. Çünkü «aile topluluğu» hem toplu bir üretici örgüttür, hem de artık-emek üretir. Emek-gücü «aile topluluğunun», «toplumsal» ürünü olduğundan, bir bireyin sömürülmesi tüm «aile topluluğunun» sömürülmesi demektir.

Fakat bu toplu emek-gücünün kısmen kapitalist kesime geçmesi onun ailesel yeniden-üretimini aksatmamalı, yani bu yükü kapitalizmin omuzuna yüklememeliydi. Sömürgeci ekonomi buna da çeşitli çareler buldu. Döner göçler bunlardan en kârlısıdır.

Meillassoux'a göre eğer bir işçi hem geçimlik tarım yapıyor, hem de kapitalist kesimde ücretli bir işte çalışıyorsa, genel olarak bu işçinin hem bir emek rantı hem de bir artık-değer ürettiği savunulabilir. Bunlardan birincisi aile ekonomisinin

de üretilmiş olan emek-gücünün kapitalist üretim kesimine bedava aktarımından, ikincisi ise üreticinin emek-gücünün onu satın alan kapitalist tarafından sömürmesinden doğar. İkisi görünürde ayırdedilemez olsalar bile bu böyledir. Ve bu ayırım önemlidir, çünkü rant artık-değerle aynı şekilde yaratılmaz ve aynı kurumlardan yararlanmaz. Emek rantı «çifte bir iş pazarı»²¹ uygun bir ayırımsal (discriminatoire) ideolojiyi ve özgül ve karmaşık döner göç mekanizmalarını gerektirir.

Bu mekanizmalar, görüldüğü gibi emeğin aşırı sömürülmesine yararlar ve yukarıda da değinildiği gibi, emek-gücünün «emek rantı» ve «artık-değer» yaratabilmesinin koşullarından biri de geçimlik tarımla aile üretim ilişkilerinin tamamen veya kısmen korunmasıdır.²² Hattâ bu amaçla kapitalistler el emeği sağlayıcısı kırsal kesimlerde kapitalizmin yayılmasını önlemektedirler: Böylece çocuklar, hasta ve yaşlılar, işsizler de aile ekonomisi çerçevesinde geçimlerini sağlayarak kapitalist kesime yük olmazlar. Bu korunmanın ekonomik nedenleri yanında politik-ideolojik nedenlerinin de olduğu açıktır.

P. Ph. Rey'e göre²³ kapitalizm, kapitalizm-öncesi ilişkileri, kendisine neye müloldüğünü devamlı hesaplayarak ve politik ve ekonomik genel dengelere uydukları sınırlar içinde tutarak korur. Zaten kapitalist üretim tarzı kapitalizm-öncesi yapıları gerekli evrimleri gerektirdiği ve mümkün olduğu anda ve ölçüde yaptırabilir.

Gervais, Servolin ve Weil²⁴ Fransız burjuvazisinin, 1871-1958 arası, kapitalist üretim ilişkilerinin genişlemesi toplumsal devrimi hızlandırır korkusuyla, kendi öz ekonomik gelişmesini nasıl yavaşlattığını söyler ve bunu rakamlarla gösterirler.

Fransız tarım istatistiklerinden yararlanan Jollivet²⁵ aile tarımının Fransa'daki yoğun egemenliğine değinir. Köy aile tarımı ise kapitalizm-öncesi bir üretim tarzının korunmuş bir biçimidir (Servolin'e göre bu, kapitalist üretim tarzı içinde «küçük üreticilik üretim tarzı»nın korunmasıdır.²⁶)

Bu korunmanın çeşitli nedenleri vardır. Önce şu bilinmelidir ki, kapitalist üretim tarzı karşısına çıkan bazı sorunları kendinden çözemeyince, yine kendi kârını düşünerek, bir önceki üretim tarzına ve ilişkilerine başvurur. Fakat aynı zamanda bu ilişkileri denetler ve kapitalist üretim tarzının girmesini sağlayan çareleri bulur.

Demek ki, kapitalizmin eski ilişkileri koruması için onları kendi yararına işletmesi, artık-değere el koyabilmesi, eski üretim tarzının ürünlerinin kendisine daha ucuza gelmesi ve eski üretim biçiminin (veya tarzının) bireylerini kendi bağrında kapitalist üretim tarzından daha ucuza yaşatması gerekir.²⁷

Gelişmiş kapitalist ülkelerde aile kurumunun korunmasına da bu bakış açısından yaklaşılabilir. Kapitalist üretim tarzının özgülülüğü aileyi üretim alanının dışına atmış olmasıdır. Kapitalizm için ailenin yeniden-üretimi kişilerin (yani emek-gücünün) yeniden-üretiminden başka bir şey değildir.

Bu yeniden-üretim ekonomik olduğu kadar, hattâ daha da çok, politik-ideolojik bir yeniden-üretimdir de (bu konuda bkz. A. Kudat, «Aile ve Yeniden Üretim», *Toplum ve Bilim*, Yaz 1977).

III. E. TERRAY'İN MEILLASSOUX'UN KİTABINI «YENİDEN OKUYUŞU»

Konudan kısmen uzaklaşmakla birlikte söyleyenlerin hatırlanmasında yarar olduğu kanısındayız. Şimdi Meillassoux'un *Fildişi Kıyılarında Guro*larına dönebiliriz; daha doğrusu E. Terray'nin bu araştırmadan kalkarak yazdıklarına.

Evet, Terray Meillassoux'nun getirdiği verilerden kalkarak Guro toplumundaki üretim tarzlarını ortaya çıkarmak ister. *Le marxisme devant les sociétés primitives* (ilkel toplumlar karşısında Marksizm)²⁸ adlı kitabının ikinci bölümü buna ayrılmıştır. Bu arada Terray bazı tartışmalara da katılır: Örneğin «ilkel» adı verilen toplumlarda akrabaların yeri ve tam rolü, parçalı (segmentaire) toplumlarda «en yaşlı» ile ona bağlı olanlar arasında sömürü ilişkisi olup olmadığı v.b. konulara değinir.

Terray, Meillassoux'nun parçalı toplumlar için verdiği üretim tarzı tanımını eleştirir ve bu tanımın üstyapıya (yani hukuki, politik ve ideolojik yapıya) gereken önemi vermediğini söyler.

Terray'e göre bir ekonomik toplumsal formasyondaki üretim tarzının teorisini yapmak için çeşitli iş süreçlerinin (emek-gücü ve üretim araçlarının) dökümünü yapmak ve ürünün dağıtım ilişkilerini analiz etmek, yani üretim sürecini analiz etmek gerekir. Buna, *üretim birimlerinin* (ki işbölümü biçimleriyle nitelenirler ve her işbölümü biçimine de zorunlu olarak belli *yönetim ve denetim yapıları* bağlıdır) incelenmesi ve *üretim ilişkileri* de girer (çünkü her iş süreci belli üretim ilişkileri çerçevesinde olur; ve dağıtım ilişkilerini de bu üretim ilişkileri belirler). Üretim ilişkileri *politik ve ideolojik ilişkiler* içinde «temsili edilirler». İşte bütün bunlar Terray'e göre bize üretim tarzı kavramını verir.

Buradan kalkarak çalışma araçlarını inceleyen Terray, üretim sürecinin başlıca ögesinin emek-gücü olduğunu, bunun ise ya tek başına ya da toplu emek-gücü (ki değişik biçimlerde örgütlenebilir) halinde işlediğini, ve işte bu işbirliği biçimlerinden kalkarak da üretim tarzı (veya tarzlarını) tanımlayabileceğimizi ileri sürer.

Altı üretim dalını oluşturan tarım, hayvancılık, balıkçılık, toplayıcılık ve zanaat gibi faaliyetlerdeki işbirliği şekillerini inceleyen Terray, bu faaliyetlerde iki tür işbirliği gözlemler:

a) Basit işbirliği (ki öncelikle tarımın özelliğidir). Bunun iki şekli vardır:

1) genişletilmiş basit işbirliği (önemli tarım çalışmalarında olduğu gibi barakaların yapımı ve büyük avlarda da görülür).

Bu işbirliği şeklinde üretim birimi çalışma birliğidir ve geçici nitelikte bir işbirliğidir.

2) Dar basit işbirliği (küçük tarım çalışmaları,

toplayıcılık, hayvancılık ve balık avında ortaya çıkar)

Bu işbirliği biçiminde üretim birimi çalışma ekidir ve sürekli olma niteliği vardır.

b) Karmaşık işbirliği (toplu bir araç olan ağır kullanımıyla belirlenen «ağır av» ve savaş durumunda görülür).

Bu işbirliği şekli de geçicidir. Ayrıca, çekirdek halinde de olsa bir işbölümü ve bir «uzmanlaşma» ya gerektirir.

Üçüncü bir aşamada Terray bu işbirliği şekillerine karşı gelen toplumsal üretim ilişkilerini bulmaya çalışır.

a) Karmaşık işbirliği için «kabile-köy» (tribal-villageois) dediği sistemi önerir. Ve buna örnek olarak ağır av, savaş v.b. faaliyetleri verir. Burada üretim birimi köyün tüm erkekleridir ve bu faaliyetler bir işbölümünü gerektirir.

Ayrıca köyün örgütlenişi, yapısı, modeli bundan esinlenir (bireylerin avdaki konumu köyün mekândaki biçimine yansır. Bundan başka, kabilenin (tribu) yapısını da savaşın örgütlenmesi belirler). «Demek ki,» der Terray, «karmaşık işbirliğine karşı gelen üretim ve üstyapı ilişkileri kabile-köy sisteminde gerçekleşiyorlar. Ve üretim araçlarının dağıtımını ürünün paylaşılmasını sağlayan kurallar bu çeşit işbirliğinin niteliklerini yansıtıyorlar».

Üretim aracı olan ağ ve avlanma alanı toplu mülkiyete girerler. Ve kabile-köy sisteminde «gerçekleşen» politik ilişkiler eşitlikçi (égalitaire) niteliktedirler.

b) Basit işbirliğine karşı gelen toplumsal üretim ilişkilerine ise Terray boy dediği sistemi önerir (système lignager).

Üretim araçları iki türdedir: Toprak ve âletler. Bunların asıl sahibi —en yaşlının temsil ettiği— boyun kendisidir. Boy başlıca üretim araçlarının dağıtım yeridir. Çalışma ekibi boyun bir bölümünden (segment de lignage) oluşur ve dar-basit işbirliğine dayanır.

Bu üretim ilişkilerinin getirdiği denetim ve yönetim yapılarına gelince, bu da «en yaşlının rolünün incelenmesini gerektirir. Terray'e göre bu sonuncusunun rolü, üretim araçlarının mülkiyetine sahip üretim birlikleriyle, bu araçları kullanma hakkına sahip çalışma ekipleri arasında bu araçların dağıtımını gerçekleştirmektir. «En yaşlı»ların otoritesi ne fizikî zora, ne biyolojik anlamda akrabalığa ne de toprakta üretim araçlarının denetimine dayanır. Terray bunun sadece bir işlev iktidarı olduğunu söyler.

Artık gerekli işlemler yapılmış, Terray, Guro toplumdaki üretim biçimlerini tanımlayacak aşamaya gelmiştir:

1) Birinci üretim biçimi «kabile-köy» sisteminde «gerçekleşen» ve karmaşık işbirliğini gerektiren üretim biçimidir. Üretim ilişkileri düzeyinde üretim araçlarının toplu mülkiyetine dayanır. Dağıtım kuralları eşitlikçidir. Hukukî-politik düzeyde geçici bir işlev iktidarının varlığını gerektirir, ve herkes sırayla bu işlevi yerine getirebilir (örneğin ağır avda elbette erkeklerden birinin avı yönetme-

si gerekir. Fakat bu yönetici her avda aynı kişi olmayabilir. Üstelik av sona erince, grup üzerindeki otoritesi de sona erer).

2) İkinci üretim biçimi «boy sistemi»nde «gerçekleşen» ve basit işbirliğine dayanan üretim biçimidir. Üretim ilişkileri düzeyinde üretim araçlarının mülkiyeti topludur (kolektif) fakat bir kişi onları grup adına elinde bulundurur. Ürünün paylaşımı (répartition) bir «yeniden dağıtım» (redistribution) şeklini alır (emeğin ürünleri merkeze gider; merkez, yani en yaşlı da bunların bir kısmını belli şekiller altında çalışanlara geri verir). Bu üretim biçiminde sürekli bir işlev iktidarı vardır.

Buradaki üretim birimleri geniş aileler biçimini alırlar. «En yaşlının» küçüklerine olan ilişkileri akrabalık ilişkileridir. Terray tarımı bu üretim tarzına örnek verir.

Terray daha sonra akrabalığın rolünü bulmaya çalışır. Ona göre akrabalık ilişkilerini açıklamak için, önce yapıldıkları «maddeyi» tanımlamak gerekir. Sonra ekonomik düzeyin, hukukî-politik düzeyin ve ideolojik düzeyin bu maddeyi —kendisine düşen çeşitli işlevleri yerine getirebilmesi için— (ekonomik temelin gelişim derecesini gözönünde bulundurarak) nasıl değiştirdiklerini göstermek gerekir.

Akrabalık, Althusser'in anladığı anlamda bir üst-belirlenmenin tipik bir olayıdır (yani onun doğasını anlamak için birçok ögeyi işin içine sokmak gerekir). Terray'e göre akrabalık ilişkileri bu açıdan, «ilkel» adı verilen ekonomik toplumsal formasyonlarda —kölecilik, feodalizm ve kapitalizmin egemen olduğu ekonomik toplumsal formasyonlardaki— sınıf ilişkilerinin yapısal karşılığıdır (fakat bu, akrabalık ilişkilerinin sınıf ilişkileri oldukları anlamına gelmez).

Şu halde akrabalıkta üç görünüm vardır:

a) Ekonomik düzey: Emek-gücünün dağılımı, yani topluluğun değişik akrabalık gruplarına ayrılması, onlar arasında üretim araçlarının dağıtılması, yönetim ve denetim yapıları v.b...

b) Hukukî-politik düzey: Bireylerin kişisel konumunun belirlenmesi, egemenlik ilişkileri v.b...

c) İdeolojik düzey: Sistemin işleyişinin ideolojik koşulları...

Kapitalizm-öncesi üretim tarzlarında üreticilerle üretim araçları arasında ekonomi-dışı bağlar vardır. Terray buradan kalkarak bu üretim tarzlarında ideolojik ve politik üstyapının egemenliğinin ileri sürülebileceğini söyler. Çünkü ekonomik tabanın egemenliği onun üstyapılara göre özerkliğini gerektirir. Oysa üstyapıların egemenliği tam tersine, üretim tarzının üç düzeyinin görece bütünleşmesini varsayar. Böylece üç düzeyin ortak bir gerçekleşme alanı vardır ve bu ortak alana Terray öge (élément) adını verir.

Terray'e göre, akrabalığın bu öge rolünü oynayabilmesi için iki koşul vardır: a) Kendi-kendine yeterlilik, b) Emeğin sömürülmemesi. Bu iki koşul gerçekleşince akrabalık üretim tarzının gerçekleşmesinde «öge» olarak rol oynayabilir.

Terray'ın Althusser'den kalkarak her toplumsal formasyonda mutlaka, birbirine eklemlenmiş ola-

rak ve içlerinden birinin egemenliği altında bir arada bulunan birden fazla üretim tarzı olduğunu söyleyerek bulduğu iki üretim tarzı arasındaki ilişkilere gelince:

Boy sistemi Guro köyünün iç örgütlenişini belirler. Ayrıca, örneğin av etinin paylaşımını da etkiler. Politik alanda otorite «en yaşlı»lara aittir. Yani boy sistemi ekonomik-toplumsal formasyonun bütününe kendi otorite ilişkilerini kabul ettirir. Toplumsal emeğin dağılımında boy sisteminin payı kabile-köy sistemininkinden fazladır. Ayrıca birincisi ikincisine kendi tüketim ilişkilerini kabul ettirir. Üretim açısından bu iki sistem ayrı ve özerktirler. Politik alanda boy sistemi ötekine göre egemen olmakla birlikte, ideolojik alanda durum bunun tersidir. Terray bunlardan kalkarak iki üretim tarzı arasında «çapraz bir egemenlik» olduğu sonucuna varır. Yani üretim tarzının yeniden-üretimi kavramına değinmeden iki üretim tarzı arasında egemenlik ilişkisi arar.

Terray'nin üzerinde durduğu başka bir nokta ise, Guro toplumsal formasyonunda sömürünün olup olmadığıdır. Terray bu konuda şunları ileri sürer: Tek enerji kaynağı insan olduğundan, ekonomik toplumsal yapının yeniden-üretimi geniş ölçüde grubun fizikî yeniden-üretimine gerçekleşme koşullarına bağlıdır. Böylece emek-gücünün dolaşımı egemen bir rol oynar. Şu halde «en yaşlı»lar otoritelerini sürdürmek için, kadınlarla başlığın dolaşım sürecini denetleyerek, bu otoriteyi sağlayan toplumsal formasyonların bu süreci yeniden-üretmesini sağlamak zorundadırlar.

Başlığın bileşimine giren mallar prestij malları olduğu için üretimle ilişkileri yoktur. Yani «en yaşlı»nın otoritesi bu alana müdahale edemez. Fakat evlenmek için gerekli her şeye o sahibolduğundan, «en yaşlı»nın iktidarı kadınlarla başlığın dolaşımının denetiminden doğar. Şu halde «en yaşlı»nın yaşça kendisinden küçük olanları sömürdüğü söylenebilir mi?

Terray'e göre bu toplumda sınıf çatışmasından söz edilemez. Çünkü toplumsal formasyonun normal işleyişi sonucunda gençler de günün birinde «en yaşlı» olabilirler. Sonra en önemlisi, bu toplumda Devlet yoktur.

Sömürüden söz edebilmek için, doğrudan üreticilerin emeğinin yarattığı artık-ürüne üretici olmayan bir grubun herhangi bir biçimde elkoyması gerekir. Oysa burada başlığa, yani «en yaşlı»nın «hazinesi»ne giren mallar gençlerin emeğinin ürünü değildirlir. Bu sonuncuların çalışmalarının ürünleri genellikle besin maddeleri, gündelik kullanım eşyalarıdır ve bunlar da çoğunlukla kendilerine dağıtılmaktadır. Yani «en yaşlı» bir artık-ürüne el koymaz. İşlev iktidarını yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu şeyler ona verilir. Önemli olan yeniden dağıtım (redistribution) amıdır, ve bu gözönünde bulundurulunca sömürüden söz edilemez. Çünkü Terray'e göre ancak, en yaşlı buna karşın gençlere kadın sağlamasaydı, kadınların dolaşım sürecini durdursaydı sömürü olurdu. Guro toplumunda ne sömürüden, ne de sınıf çelişkisinden söz edilemez.

IV. TERRAY'E GETİRİLEN ELEŞTİRİLER VE TERRAY'NİN ÖZELEŞTİRİSİ

Terray'nin bu çalışmasına her bir yandan eleştiriler yağar ve bunun üzerine Terray kendisini savunmak ve bazı eksiklerini tamamlamak ihtiyacını duyar.

Terray kendisine yöneltilen başlıca eleştirileri üç noktada toplayarak, sırayla hepsini cevaplar. Bu eleştiriler şunlardır:

- Üretim tarzı kavramını tanımlama ve kullanma biçimi,
- Analizini yeniden-üretim bakış açısından sürdürmeyişi,
- Ele alınan toplumsal formasyonda sömürü ve sınıfların varlığı sorununu ele alışı.

a) Terray'nin kitabına yapılan ilk eleştirilerden birini M. Godelier getirmiştir. Godelier, Althusser'den kalkarak her toplumsal formasyonda mutlaka birbirine eklemlenmiş olarak ve içlerinden birinin egemenliği altında, bir arada bulunan birden fazla üretim tarzı olduğunu söyleyen Terray'nin bu doğru önermeyi yaptığı çalışmayla ispat edememiş olduğunu söyler.

Godelier'e göre toplumsal üretim süreciyle (procès de production) teknik çalışma süreci (procès de travail) aynı şey olamaz. Marksist yöntem, av, toplama, balıkçılık, zanaatkarlık, âlet yapımı, yemek hazırlama ve pişirme biçimleri v.b. somut süreçlerdeki teknik işbölümünden değil, çalışma araçlarından (moyen de travail), yani toplumun üretici güçlerinden, onların empoze ettiği zorluklardan, ve doğadan maddî varlık koşullarını elde etmesi için o topluma sağladıkları imkânlardan kalkmayı gerektirir.

Toplumsal ilişkiler hem teknik işbölümünde kişi ve gruplar arası, hem de onlarla üretim araçları ve çalışmalarının ürünleri arasındaki ilişkilerdir. Çeşitli somut iş süreçlerindeki işbölümünde üretim araçlarına erişme biçimlerinin kökeni görülmeye ve bunları ötekilerden tümdengelim yoluyla çıkarmaya çalışıldığı an Marksizm kaba bir ekonomizm haline sokulmuş olur ve bu da Terray'ninki gibi kötü bir serüvene vardırır, der Godelier.

Ona göre Marksistlerin en sık düştüğü yanlış, bir toplumdaki üretim sürecinin incelenişini aynı toplumsal formasyondaki çalışma sürecininkiyle karıştırmak, ve böylece ne kadar çalışma süreci varsa bir o kadar üretim tarzı bulmaktır. Bir üretim süreci yalnız bir veya birçok çalışma sürecini (insanlar arasındaki belli bir teknolojiye dayalı ve belli bir çevreyle olan maddî ilişkiler içindeki bağlar) değil, fakat üretici olsun olmasın, insanlar arası ilişkileri, üretim araçlarının (toprak, âlet, hammadde, emek-gücü) ve emek ürünlerinin (toplayıcılık, av, balıkçılık, tarım, hayvancılık, zanaat v.b. faaliyetlerin ürünleri) temellükünü (appropriation) ve denetimini içerir. Bu üretim ilişkileri, aile ilişkileri, politik veya dini bağımlılık ilişkileri biçimi altında ortaya çıkabilirler. O zaman bu üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi aile veya politik ve dinî bağımlılık ilişkilerinin yeniden-üretiminden geçer.²⁹

Godelier bu genel uyarıyı yaptıktan sonra, Terray'nin çalışma süreci biçimi kadar üretim tarzı bulduğunu (tarımsal üretim tarzı, av üretim tarzı v.b.) söyler ve ekler: «Bu yoldan giden birkaç 'devrimci Marksist' antropolog, bir 'erkek' üretim tarzı, bir 'kadın' üretim tarzı, bir başka 'yaşlıların' üretim tarzı v.b. tarz ve biçimleri uydurdular bile».

Terray ise Guro toplumunda sadece iki üretim tarzı gördüğünü, oysa ilk bakışta çok daha büyük sayıda ve birbirlerinden nitel olarak farklı çalışma süreçlerini gözlemlememek için kör olmak gerektiğini, demek ki Godelier'nin eleştirisinin temelsiz olduğunu söyler.

Kaldı ki, Terray, üretim tarzıyla çalışma süreci arasında yadsınamaz bir ilişki vardır, her üretim tarzı her çalışma sürecini örgütleyemez der, (Terray bunu örneklerle açıklar).³⁰

Terray'nin birinci eleştiri dolayısıyla ortaya koyduğu ikinci sorun, üretim tarzlarının çoğaltılması riski sorunudur. Terray'e göre üretim tarzını, Marksist gelenekçe uzun süre kabullenildiği gibi, üretici güçlerin eriştiği gelişme derecesi, üretim araçlarıyla ürünün dağılımı ve bu dağılımın gerçekleştiği kurumsal biçimlerle ilgili birkaç genel çizginin birbirine eklenmesiyle tanımlayınca (ki bu belki bir ekonomi tipinin tanımlanmasından başka bir şey değildir), üretim tarzlarının çoğaltılması tehlikeli olarak görülebilir. Çünkü başlıklar çoğaldıkça sınıflandırma kullanışsız olur. Fakat üretim tarzları yelpazesini mümkün olduğu kadar daraltma isteği de ters bir etkiyle, başka tür bir çoğaltmayı getirecektir: «Hemen hemen köleci» veya «proto-köleci», veya «hemen hemen feodal» üretim tarzı v.b. gibi. Ve bu da zararlıdır. «İhtiyaç duyduğumuz şey bir sınıflandırma, formülü değil, bir analiz aracı, somut gerçeği düşünce düzeyinde yeniden inşa etmemize yarayan öğeleri belirlememizi sağlayacak kesin ve doğru bir tanımdır: Bu, somut toplumsal formasyondur ve üretim tarzlarından oluşan bileşmelerin birleşim ve eklenmesinin sonucu ortaya çıkar.»

«Bu anlayışla yaptığım üretim tarzı tanımını bugün yanlış değilse de eksik buluyorum: Çünkü üretici güçlerle üretim ilişkilerinin görece yer ve rolü hakkında susuyor. Bunlardan hangisi temeldir? İncelenen olayın özellikleri nedeniyle, üreticiler arası işbirliği biçimlerinin her birine ele alınan toplumsal formasyondaki üretim tarzlarını tanımlamayı sağlayacak göstergeler olarak baktığımız ölçüde, üretim tarzlarının birbirlerinden farklılaşmalarının üretici güçler alanında olduğu izlenimini vermeye olabilmem, diyor Terray; oysa temel terim üretim ilişkileridir: Marx üretim tarzını, başlıca bir üretim ilişkisi ve onun yeniden-üretim koşullarının tümünün bileşimi olarak tanımlamıştı.»

Kitabında söylediklerinde ısrar etmekte birlikte, Terray şunları ekler: «Her olayda işbirliğini ve ona dayanarak üreticiler, üretici olmayanlar ve üretim araçları arasında oluşan bağları doğurup sürdüren güçleri günışığına çıkarmalıydım». Ve hemen ekler: «Böyle yapmış olsaydım, aynı şekilde başlıca iki üretim ilişkisi, yani ayrı iki üretim tarzı bulacaktım» «Fakat önce ayrı ayrı ele almakla, ilkinin gö-

nüllü bir işbirliği, üretim araçlarının herkesin kullanımına verilmesi, eşitlikçi iktidar yapısı, ürünün eşitlikçi paylaşımı ve nihayet üretici olmayanların üreticilere bağımlılığı ile nitelenecektim (kabileköy üretim tarzı). Tersine, ikincisinde nasıl eskilerin önceden üretim araçlarının denetimine sahip olduklarını, kadınların dağıtımında belirleyici bir rol oynamaları dolayısıyla yaşça daha küçükleri itaate zorlamak için bu denetimden nasıl yararlandıklarını ve bunun nasıl 'zorunlu' bir işbirliğini, hiyerarşize bir 'iktidar' yapısını getirdiğini, ve nihayet üreticilerin, artık üretici olmayanlara karşı bağımlılığının nasıl ortaya çıktığını gösterecektim (boy üretim tarzı). Böylece ikinci üretim tarzını birincisinden ayıranın sömürünün varlığı olduğunu hemen anlayabilecektim».

b) Terray, ikinci eleştiriye haklı bulur. «Gerçekten, bir üretim tarzının ötekine egemen olması için bu ikincisinin işleyişinin birincisinin yeniden-üretimini ihtiyaçlarının emrinde olması gerekir. Şu halde yeniden-üretim kavramı olmadan toplumsal formasyonda bir üretim tarzının egemenliğini düşünmek kesinlikle imkânsızdır.

Terray bu bakış açısını kabul edince, Guro toplumsal formasyonunda egemen rol oynayanın boy üretim tarzı olduğunu açık seçik görmüş olacağını itiraf eder. *Ava ve savaşa bağlı örgütlenmenin sürdürülmesi, egemen üretim tarzının yeniden-üretimini ihtiyaçlarına bağlıdır.*³¹

Yalnız, Terray iki uyarıda bulunur:

1) Yeniden-üretim anı, üretim sürecinin ötesinde ve arkasında geçenler değildir. Yani dolaşımın karıştırılmamasıdır. Çünkü dolaşım ürünlerin, kadınların, üretim araçlarının dolaşımıdır. Yeniden-üretimi böyle almak Marx tarafından onca kesinlikle atılan, mübadelenin üretime olan önceliği yanlışlığına dönmek olur. Örneğin kadınların dağıtımını denetlemek «en yaşlı»lara doğal olarak düşmez. «Bu denetimi ellerinde tutuyorlarsa, bu zorunlu olarak bence zaten üretim alanının kendisinde egemen bir konum işgal ettikleri içindir».

2) Daha önemli başka bir yanlış ise yeniden-üretimi kurulu düzenin tekrarına, devamına eş saymak ve böylece ele alınan toplumsal örgütlenmenin şu veya bu niteliğini açıklamak için yeniden-üretim ihtiyaçlarına başvurmaktır. «Yeniden-üretim, analiz edilen yapı ve kurumların bütünümlük çıktığı bir son neden olarak kavranmakta, bunlardan her biri yeniden-üretim doğurduğu sayısız sorundan birinin çözümü olarak sunulmaktadır.»

Oysa der Terray, yeniden-üretim bir amaç olmaz. «Özellikle şu hatırlanmalıdır ki, yeniden-üretilen kesinlikle, ve her şeyden önce bir çelişkidir. Demek ki yeniden-üretim sonucu hiçbir zaman bir zorluğu çözmek, bir çatışmayı ortadan kaldırmak değildir: Tam tersine, yeniden-üretim süreci sürekli olarak, başlıca üretim ilişkisini yenilediği ölçüde, onunla birlikte ona bağlı çelişki ve çatışmaları da yeniler.»³²

Terray'e göre yeniden-üretim bakış açısını kabullenmek, sonuçta, üretim ve dağıtım döngüsünün

başlıca üretim ilişkisi olan çelişkinin iki terimini (yönetenler ve yönetilenler - sömürülenler ve sömürülenler) nasıl sürekli olarak karşı karşıya getirdiğini; birincilerin bu çelişkinin aşılabileceği veya yenilebileceği bunalımları nasıl önlemeye yöneldiklerini, tersine, ikincilerin nasıl az veya çok bir bilinçle onu yıkmaya veya ondan kaçmaya uğraştıklarını anlamaya çalışmaktadır. Yeniden-üretim bütünü olarak hem onların çatışmasının konusu, hem de onun sonucudur.

c) Üçüncü eleştiriye de hak veren Terray, bugün boy üretim tarzında sömürü ilişkilerinin varlığını kabule hazır olduğunu söyler: «Sömürünün olması için, doğrudan üreticilerin sağladıkları artık emeğin hacmi ve tahsisi hakkında karar verememeleri gerekli ve yeter nedendir». Buradan kalkarak Terray ekonomik anlamında sınıfların varlığını da kullandır: «Sorum, bu 'kendinden sınıf'ların nasıl 'kendisi için sınıf'lara dönüşebilecekleridir.»

«Bu toplumda yaşlılar daha gençleri, erkekler kadınları sömürüyorlar». Terray'e göre bu kategorilerin her birinin içinde «yatay» bir çeşit dayanışma bulunduğu düşünülebilirse de, bu parçacı toplumdaki değişik birimlerin varlığı nedeniyle —ki aralarında belli sayıda ilişkiler, dolayısıyla bazı çatışma imkânları vardır— bu birimlerin her bi-

¹ Aslında sözü geçen evrim şeması Marx'ın yanlış bir yorumu sonucudur. Marx tüm toplumsal formasyonları kapsamına alma iddiasında olan tek çıkışlı bir şema önermemiştir.

² «Primitiv Polynesian Economy»nin İkinci baskısına önsöz, R. Firth, Londra, Routledge-Kegan, s. 11.

³ Anthropologie et économie: une anthropologie économique est-elle possible? (in «Un domaine contesté: l'anthropologie économique», éd. M. Godelier, Mouton, Paris-La Haye, 1974).

⁴ Mitlerin incelenmesi konusu için bkz. **Birikim**, Yapısalcılık Özel Sayısı, Haziran-Temmuz 1977, s. 65.

⁵ Özel sayısında yeterince tanıtıldığından, ayrıca bu noktalara yeniden değinme gereğini görmedik.

⁶ Cl. Meillassoux, «Y a-t-il des castes aux Indes?», CIS için hazırladığı makale, s. 8, 9.

⁷ Örneğin Godelier, Terray, Friedman, Sahlins gibi yazarlar üretim tarzını dar anlamda üretici güçlerle üretim ilişkilerinin bileşimi olarak almaktadırlar. Ve yine her üretim tarzına belli politik ve ideolojik v.b. ilişkilerin karşı geldiğini kabullenerek, özgül eklemlemeleri içinde analiz ettikleri bu ekonomik ve toplumsal ilişkiler bütününe de üretim tarzı adını vermektedirler. Fakat bu ikincisi, kavramın geniş anlamda kullanışlıdır. Ayrıca, aynı toplumda —birbirlerine eklenmiş ve birinin egemenliği altında olarak— birden fazla üretim tarzının bulunması haline de oldukça sık rastlanıldığından, bu durumu da «ekonomik ve toplumsal formasyon» kavramıyla anlatılmaktadır.

⁸ Fakat buradaki ekonominin konusu ne formalistlerin savunduğu gibi belli amaçlara ulaşmak için kısıtlı im-

rende «düşey» diye adlandırdığı bir dayanışma gelişir. Bu iki dayanışma tipi çelişiktir.

Terray'e göre sömürülen kategorilerden itibaren gerçek sınıfların kurulması süreci ne denli uzağa varırsa varsın, tek başına asla boy üretim tarzının aşılmasına götürmez. Bu aşılma ya toplumun içindeki ilerleyen bir farklılaşmayla, ya da bir yabancı müdahale sonucu, o ana kadar yan yana bulunan üretim birimleri arasında —içlerinde değil— bir ayrılmaya şahit olunarak, bazılarının egemen, öbürlerinin tâbi olmasıyla olur. Önceleri homojen olan bir bütün, artık birinin ötekine ekonomik yükümlülüğü ve politik tâbiyetinin eşlik ettiği statü farklarının ayırdığı iki gruba bölünür. Artık sınıf çatışmaları onlar arasında olur, ve kadımla-erkek, en yaşlı ile-yaşça ondan küçükler arasındaki çatışmalar, varolan iki sınıfın her birinin içinde bulunan ikincil çelişkiler haline gelirler.

İşte Terray kendini böyle savunuyor. Kitabında söylediklerine bakarak buradakilerde büyük bir ilerleme ve açıklık getirdiği görülüyor. Böyle bir özeleştir, Marksizmin antropolojiye uygulandığında önemli bir yer tutan Terray'nin de kafasında bazı kavramların giderek aydınlandığını gösteriyor. Bu da tarihi maddeciliği «anlamanın» o kadar da kolay bir iş olmadığı konusunda bir uyarı niteliği taşıyabilir.

kânları en verimli biçimde kullanmaya yönelik insan davranışlarının incelenmesidir, ne de süstantivistlerin yaptığı gibi, salt varlığının belli bir dönemde toplumu niteleyen araç veya eşyaların (veya malların) üretimi, paylaşımı ve dağıtımının toplumsal biçim ve yapısının incelenmesidir. Bu iki akimin ampirizmi açıktır. İkisi de Marksist olmayan politik ekonominin başlıca tezlerinde ve «değer, fiyat, ücret, rant, kâr, birikim, faiz... v.b.» gibi kategorilerin ampirik tanımlamasında birleşirler. «Şu farkla ki, İkinci grup bu ampirik teorik kategorileri sadece pazar ekonomilerinin analizinde kullanır ve bunları her topluma uygulayan formalistlere karşı çıkar». (Godelier, a.g.e.)

⁹ **Birikim** Yayınları'nda çıkan **Kapitalist Devlet Sorunu** adlı kitapta bu konulara yeterince değinildiğinden, daha fazla açıklama gereğini görmedik. Ekonominin belirleyiciliği konusunda bu kitabın 43-44-45 ve 46. sayfalarına başvurulabilir.

¹⁰ M. Godelier, «Marxisme, rationalisme et sciences humaines», CERM için hazırlanmış bir makale, s. 3.

¹¹ Sahlins yeni-evrimci olarak nitelenebilir. Ona göre bir şekil, verilmiş bir evrim haline ne denli uvarsa, bir sonraki geçme potansiyel yeteneği de o kadar az olur. Bu teoriye göre gerilik, uyumsuzluk bir sonraki üretim tarzına geçiş için bir avantaj olur (Bkz. M.P. Sahlins ve E.P. Service, **Evolution and Culture**, 1960). Bilindiği gibi, Fransa'da üçüncü dünyacı tezlerin samiyonu Samir Amin ve avanesi toplumsal ilişkilerin bu türden bir «elâstikiyeti» üzerinde düşünmektedirler (Samir Amin'in bir hâlim tezlerinin Türkiye'ye de aktarımı için bkz. S. Gürsel «Tarihi maddecilik ve sorunları» **Toplum ve Bilim**, yaz 1977). Kaldı ki vergisel (?)

(tributaire)/feodal üretim tarzı ayırımına ilk yaklaşanlardan biri I. Banu'dur (bkz. Revista de filozofie, Bucarest, no. 3, 1966). Bizde de benzer bir yaklaşım, feodalite/derebeylik ayırımı biçiminde İ. Beşikçi tarafından önerilmiştir (bkz. **Doğu Anadolu'nun Düzeni**, s. 21, 1969 İstanbul).

¹¹ M. Sahlins, L'économie tribale, in Tribesmen, New Jersey, 1968.

¹² y.a.g.e.

¹³ Üretim ilişkileri üçlü bir işlev sağlayan toplumsal ilişkilerdir: a) Toplumsal kaynakların ve üretim araçlarının kullanılış ve denetiminin belirlenmesi; b) Toplumun emek-gücünün çeşitli çalışma süreçleri arasında bölünmesi; c) Çalışmanın ürünlerinin toplumsal dağıtımının belirlenmesi (M. Godelier).

¹⁴ M. Godelier, «Modes de production, Rapports de parenté et Structures démographiques», La Pensée, Aralık 1973.

¹⁵ M. Godelier, «l'Unité de l'Homme, Invariants biologiques et universaux culturels, Séminaire internationale sous les auspices du CIEBAF.

¹⁶ Kanbağının gerçekte pek önemi yoktur. Akrabalık toplumsal ilişkilerle belirlenmiştir. İş gruplarının kuruluşunda tek kaygı her birine o grubu (çalışacak yaşta veya gücünde olmayan, sırf tüketici bireyleri dahil) geçindirmeye yeterli emek-gücünü sağlamaktır.

¹⁷ Başlık prestij eşyaları denen ve üretilme hiç veya pek az müdahalesi olan (fildişi gibi) şeylerden oluşur.

¹⁸ Bu zenginlik en yaşının kişisel çalışmasından değil, denetlediği grubun büyüklüğünden ve öneminden gelir.

¹⁹ Bu çubuklar zanaatkarların tarım araçlarını ve öbür âletleri yapmalarına yarıyordu.

²⁰ Cl. Meillassoux, «Femmes, Greniers et capitaux», Maspero, Paris 1975, s. 159.

²¹ Yani bağlı oldukları sömürü formülüne göre iki değişik kategoride proletaryanın çalıştığı bir işpazarı. Birinci kategoriye kapitalist sistemle bütünleşmiş ve tümüyle kapitalist kesimce yeniden-üretilemler girer. İkinci kategoriye kısmen kapitalist kesimce yeniden-üretilemler göçmen işçiler girer ve bunlara sigorta, işsizlik parası v.b. verilmez. (Bu politika yaygın biçimde Afrika'nın ırkçı devletlerinde güdülmektedir. Avrupa'da göçmen işçi kullanan işverenler de bundan yararlanmaktadırlar). Bunun burjuvaziye sağladığı poli-

tik ve ekonomik kârlardan ise söz etmeye bile gerek yok.

²² Yayılmakta olan kapitalist bir ekonomi içinde kendi kendine yeterli bir kesimin yapay olarak korunması elbette geçicidir. Aile ekonomisi güçler yoluyla sömürülerek geriler ve köylülüğün alt tabakaları giderek kapitalist kesimce çekilir. Çünkü ne kadar az olursa olsun; oradan alacağı ücret toprağının, ürünlerinin getireceği «kâr»dan yine de çoktur (elbette bunu da kapitalizm ayarlar). Başka zorlukların yanısıra, tarım ürünlerine verilen fiyat da bu köylüleri göçe zorlar. Fakat kapitalist kesim bu işçilere yeniden üreme imkânı sağlamaz. Dolayısıyla artık kendi «aile ekonomilerinde» de bu imkân kalmadığından, bu işçiler Meillassoux'un deyişiyle «mutlak sefalete» düşerler. İşte bunlar da hiçbir yerde yeniden üreme imkânı bulamayan üçüncü kategori proletaryayı oluştururlar (ilk iki kategori için bkz. dipnot 21).

²³ P. Ph. Rey «Les alliances de classes» Maspero, 1973.

²⁴ Gervais, Servolin, Weil «Une France sans paysans», Seuil, 1965.

²⁵ M. Jollivet, «Sociétés rurales et capitalisme» (in «Société paysanne ou lutte de classes en village - ed. Mendras) Armand-Colin, 1974.

²⁶ C. Servolin, «L'absorption de l'agriculture dans le M.P.C.» (in L'Univers politique des paysans), Armand Colin, 1972.

²⁷ Tarımsal destekleme alımları ve taban fiyatı uygulamalarının Türkiye'nin tarımsal yapısında küçük üretimi sürdürmeye yönelik etkilerinin bir sınıfsal analiz için bkz. A. Galip, «Taban Fiyatı Uygulamalarının Ekonomimize Etkileri», **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, no. 49, Aralık 1977.

²⁸ E. Terray, Le marxisme devant les sociétés primitives, Maspero, 1969. Yakında Birikim Yayınları arasında çıkacak.

²⁹ M. Godelier, Anthropologie et économie: une anthropologie..., s. 296-97.

³⁰ E. Terray, De l'exploitation: éléments d'un bilan autocritique, Dialectiques, no: 21, güz 1977.

³¹ a.b.ç. (L.B. ve A.G.)

³² a.b.ç. (L.B. ve A.G.)